

Види та структура обов'язкових навчальних занять з фізичного виховання у педагогічних інститутах України (друга половина 40-х – 80-ті рр. ХХ ст.)

Є. Г. Євтушенко

Сумський національний аграрний університет, м. Суми, Україна

Анотація. Стаття присвячена історико-педагогічному аналізу видів та структури обов'язкових навчальних занять з фізичного виховання, які використовувалися у педагогічних інститутах України протягом другої половини 40-х – 80-х рр. ХХ ст. Встановлено, що обов'язкові заняття проводилися з постійним складом студентів, в межах чітко відведеного часу, відповідно до розкладу. За своїм видом вони були теоретичними і практичними. За структурою обов'язкові навчальні заняття з фізичного виховання поділялися на три частини: підготовчу, основну та заключну.

Ключові слова: *фізичне виховання, педагогічні інститути, обов'язкові навчальні заняття, види занять, структура заняття.*

Вступ. В останні десятиліття фізичне виховання студентів зазнає суттєвого реформування, пов'язаного з оновленням змісту та організаційних засад. Це обумовлено намаганням створити такі можливості, які б сприяли розкриттю потенціалу кожної молодої людини, розвитку його фізичних здібностей, ефективній підготовці до реального життя.

Аналіз сучасної практики фізичного виховання у вищих педагогічних навчальних закладах України свідчить про те, що більшість викладачів залишаються на позиціях традиційної побудови навчального процесу. Інноваційні підходи до його організації, що передбачають постійний пошук та ефективне поєднання різних видів, форм навчання, їх оптимальне структурування поки що не знайшли належного місця у практиці навчання. Конструктивне вивчення історичного досвіду дає можливість глибше зрозуміти тенденції поступального розвитку організаційних засад фізичного розвитку студентів, оцінити сучасний стан навчального процесу з фізичного виховання та направи його подальшої еволюції.

Короткий огляд публікацій по темі. Найбільш ґрунтовними в царині організації навчання є праці українських дослідників А. Алексюка, В. Галузинського, С. Гончаренка, А. Дьоміна, О. Кондратюка, Ю. Мальованого, М. Сметанського, М. Фіцули, В. Шпортенко, В. Ягупова та ін. Вивченню історико-педагогічних явищ присвячені роботи таких вчених як І. Бех, М. Євтух, В. Кремень, В. Мадзігон, С. Сисоєва, О. Сухомлинська, М. Ярмаченко та ін. Ефективні дослідження різних аспектів навчальних занять у системі фізичного виховання були здійснені Е. Вільчковським, Ф. Медвідьом, В. Платоновим, Л. Сушенко, А. Цьосем, Б. Шияном.

Однак, огляд літератури з проблеми дає підстави стверджувати, що в педагогічній науці відсутні спеціальні дослідження, присвячені обов'язковим навчальним заняттям з фізичного виховання у педагогічних інститутах України. У наукових працях наявне лише фрагментарне висвітлення окремих аспектів цього історико-педагогічного явища, розрізнене як у науково-теоретичному, так і в хронологічному плані.

Мета статті – здійснити історико-педагогічний аналіз видів та структури обов'язкових навчальних занять з фізичного виховання, які використовувалися у педагогічних інститутах України протягом другої половини 40-х – 80-х рр. ХХ ст.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є архівні документи, навчальні програми, праці педагогів та методистів досліджуваного періоду. Методами дослідження є аналіз, систематизація, класифікація, узагальнення інформації, одержаної в результаті опрацювання вищезазначених джерел.

Результати та їх обговорення. Відповідно до нормативних документів Міністерства вищої освіти СРСР (положення про фізичне виховання студентів у вищих навчальних закладах від 1948 р., інструктивний лист за № И-12 від 10 лютого 1960 р., інструкція з організації та змісту роботи кафедр фізичного виховання вищих навчальних закладів за № 525 від 15 травня 1978 р.) фізичне виховання студентів педагогічних інститутів протягом досліджуваного періоду здійснювалося через обов'язкові, факультативні та додаткові заняття.

Обов'язкові навчальні заняття, починаючи з програм 40-х рр. ХХ ст., отримали назву «уроку» [3, с. 81]. Вони вносилися до планів усіх спеціальностей на 1 та 2 курсах. За своїм видом обов'язкові навчальні заняття поділялися на теоретичні і практичні. Їх загальний обсяг становив 140 годин, з яких 10 – відводилося на теоретичні заняття [4, с. 5].

Теоретичні заняття проходили у формі лекцій, які за своїм змістом відповідали теоретичній частині програми і читалися для студентів усього курсу чи потоку. Навчальні заняття на першому курсі розпочиналися лекціями з тем: «Фізична культура і спорт в СРСР» та «Фізичне виховання у вищих навчальних закладах». Завдяки їм студенти знайомилися із системою фізичного виховання у СРСР, її метою, завданнями, організаційними засадами. До першокурсників доносилися інформація про

спортивні традиції і досягнення країни та вузу, порядок опрацювання розділів програми, складання нормативів і заліків [4, с. 13]. У деяких педагогічних інститутах, як наприклад у Запорізькому, з 50-х рр. стало традицією запрошувати на теоретичні лекції місцевих призерів та переможців Олімпійських ігор [7, с. 86].

Широко практикувалося використання на теоретичних заняттях з фізичного виховання наочних посібників, демонстрування кінофільмів, кінограм, навчальних схем, плакатів тощо. З 60-х рр. фільмотеки інститутів стали поповнюватися навчальними кінофільмами «Гімнастика», «Легка атлетика», «Баскетбол», «На олімпійських іграх», «Аналіз техніки з плавання» та ін. [9, с. 89].

Особливістю теоретичних занять у педагогічних закладах було те, що під час їх проведення додатково розглядалися основні положення таких документів: «Про фізичний розвиток учнів загальноосвітніх шкіл», «Основи організації та методики проведення фізкультурної роботи в режимі дня школи», «Основи позакласної та позашкільної роботи з фізичного виховання учнів», «Методика організації і проведення туристичних походів з учнями», «особливості масової фізкультурної роботи в піонерському таборі» [6, с. 315].

Практичні заняття проводилися з групами студентів, які були закріплені за викладачами на весь період навчання. Чисельний склад групи становив 12–15 чол. Для проведення практичних занять на кожному курсі створювалися навчальні відділення: підготовче, спортивного удосконалення, спеціальне. Розподіл студентів за ними здійснювався на початку навчального року з урахуванням статі, стану здоров'я, фізичної підготовленості, спортивної спеціалізації та власного бажання. До підготовчого відділення зараховувалися студенти, які не виконали контрольні нормативи, або мали незначні відхилення в здоров'ї чи слабкий фізичний розвиток. До відділення спортивного удосконалення приймалися ті, хто мав гарний фізичний розвиток, успішно склали контрольні нормативи та виявили бажання спеціалізуватися у одному з видів спорту, що культивувався в інституті. Спеціальне відділення комплектувалося студентами, які мали значні відхилення в здоров'ї або дуже слабкий фізичний розвиток, низьку фізичну підготовленість. Студенти вказаних відділень проходили обов'язкову програму курсу фізичного виховання з урахуванням їх здоров'я та фізичних можливостей. Оскільки основу практичних уроків становили рухові дії, які забезпечували різносторонню фізичну і спортивну підготовку студентів, то склад групи мав велике значення. Чим він був одноріднішим за рівнем фізичної і спортивно-технічної підготовки її членів, тим ефективніше і цілеспрямованіше можна було будувати з ними заняття.

З 60-х рр. ХХ ст. до практичних занять почали включатися рухові дії передбачені розділом програми «Професійно-прикладна фізична підготовка». Навчальний матеріал за цим розділом розроблявся кафедрами фізичного виховання з урахуванням вказівок міністерства, особливостей майбутньої професії, форм навчання, умов виробничої практики. Так, студенти педагогічних інститутів повинні були навчитися на практичних заняттях організувати і проводити оздоровчі, масові фізкультурно-спортивні та туристичні заходи в школі та дитячих таборах відпочинку [4, с. 8].

Використання вказаних видів обов'язкових навчальних завдань дозволяло вирішувати ряд освітньо-розвивальних та виховних завдань. Освітньо-розвивальні були пов'язані з оволодінням студентами теоретичними знаннями, руховими діями, фізичними якостями. Так, після завершення обов'язкового курсу навчання студенти мали засвоїти теоретичні знання про:

1) мету, завдання фізкультурного та спортивного руху в країні, ідейні, програмно-нормативні та організаційні засади системи фізичного виховання; завдання, зміст і форми фізичного виховання у вузах;

2) гігієнічні основи фізичного виховання; значення та вимоги медичного контролю та самоконтролю в процесі фізичного виховання і спортивного тренування; знання та навички, необхідні для самостійного використання засобів фізичного виховання в побуті;

3) роль фізичної культури у підвищенні продуктивності праці, профілактиці професійних захворювань;

4) основи техніки, тактики і методики тренування; організацію і проведення змагань [5, с. 208].

Реалізація освітньо-розвивального завдання, пов'язаного з оволодінням руховими діями відбувалася на основі відпрацьованого на той час алгоритму. Він включав такі етапи:

1) ознайомлення з рухом та критеріями його оцінки (дія називалася відповідно до спортивної термінології та показувалася у звичайному та уповільненому виконанні);

2) вивчення руху за елементами та в цілому, формування первинного рухового уміння;

3) закріплення рухового уміння;

4) удосконалення рухового уміння в умовах, що змінюються: під час змагань та складання нормативів, на фоні втоми, в незвичних умовах.

Щодо фізичних якостей, то у методичній літературі склалася думка про доцільність їх розвитку у такій послідовності: спочатку швидкість, потім координація і гнучкість, після цього сила і витривалість. Крім того, практичні заняття повинні були сформувати у студентів-педагогів і певні професійно-прикладні уміння. До них відносилися уміння подавати команди, розпорядження та управляти строем; організувати та проводити ранкову гімнастику, фізкультурні хвилинки, рухливі ігри, туристичні походи; забезпечувати суддівство змагань; навчати окремим руховим діям [6, с. 315]. Група виховних завдань пов'язана була з розвитком морально-вольових якостей: цілеспрямованості, наполегливості, відповідальності, колективізму та ін.

Дослідження практики проведення уроків з фізичного виховання у вищих педагогічних навчальних закладах дало можливість з'ясувати що за своєю структурою вони поділялися на три частини: підготовчу, основну та заключну. Підготовча частина спрямовувалася на налаштування організму до інтенсивної роботи виходячи із фізіологічних можливостей організму та педагогічних завдань. В цій частині визначалася мета уроку, формувалися стройові навички. Починалося заняття із шиккування групи, рапорту чергового, перевірки наявності студентів, оголошення навчальних завдань та порядку їх виконання. Інколи у цю частину уроку включалася інформація про найважливіші спортивні події, значення тих чи інших фізичних вправ, гігієнічні вимоги та правильний режим дня. Обов'язковими для цієї частини заняття були стройові вправи, які включалися відповідно до програми з метою виховання дисципліни та координації власних рухів з рухами товаришів по групі. Крім того, у підготовчу частину входили вправи, що всебічно впливали на усі органи і системи. Зокрема, це коригуючі та спеціальні рухи для формування правильної осанки, почуття рівноваги, положення у просторі і координації (зміни положення тіла, акробатичні вправи та ін.), сприйняття ритму [2, с. 16].

Основна частина уроку спрямовувалася на оволодіння способами рухових дій, виховання фізичних і моральних якостей. Саме в ній вирішувалися освітньо-виховні та розвивальні завдання. Крім того, в цій частині уроку викладачі кафедр фізичного виховання формували інструкторські навички, необхідні для самостійної педагогічної діяльності в школі. Так, у Рівненському, Дрогобицькому, Полтавському, Черкаському, Донецькому та інших педагогічних інститутах студенти не лише оволодівали технікою виконання вправ, а й знайомилися з методикою їх вивчення, що сприяло кращому засвоєнню програмного матеріалу і поглиблювало знання студентів [8, с. 89].

Заключна частина присвячувалася приведенню організму у стан спокою, підведенню підсумку уроку, оцінці дій студентів, визначенню завдань для самостійної роботи.

Розподіл навчального часу за частинами уроку відбувався таким чином:

– підготовча частина – 15-20 хв.;

– основна частина – 65-70 хв.;

– заключна частина – 5-10 хв.

Усього – 90 хв. [1, с. 60].

Така структура уроку вважалася найбільш ефективною оскільки, по-перше, дозволяла забезпечувати цілісність та єдність навчального заняття. По-друге, сприяла вирішенню педагогічних завдань у відповідності із закономірностями протікання фізіологічних процесів, оскільки фізичне навантаження під час уроку розподілялося у певній послідовності – максимальне навантаження припадало на початок і середину основної частини уроку. По-третє, використання даної структури давало можливість проводити заняття на рівні існуючих методичних вимог:

– з урахуванням максимальної щільності уроку, тобто такої активної діяльності студентів, яка потрібна була для успішного вирішення поставлених завдань та підвищення працездатності організму;

– дотримання дисципліни та організованості серед студентів;

– забезпечення емоційності занять, як умови збереження інтересу до них, поєднання колективних та індивідуальних дій.

Не дивлячись на переваги такої схеми побудови уроку, наприкінці 50-х рр. ХХ ст. вона починає піддаватися критиці і розглядатися як ознака формалізму – «відриву теорії від практики, форми від змісту» [1, с. 61]. Вважалося, що збереження триступеневої структури занять відкидало навчальний процес з фізичного виховання до рівня 30-х рр. ХХ ст. Від викладачів вимагали більш гнучкої побудови занять, наповнення уроків різнобічним практичним матеріалом та фізичними вправами. У зв'язку з цим широкого розповсюдження набрала практика складання конспектів уроку не за його частинами, а за завданнями навчання. Такий спосіб не заперечував традиційної схеми уроку і стосувався лише її основної частини. Але це був один із варіантів боротьби з формалізмом, за який дорікали викладачам керівники освіти та перевірючі.

Висновки. Отже, відповідно до нормативних документів фізичне виховання студентів педагогічних інститутів протягом досліджуваного періоду здійснювалося через обов'язкові, факультативні та додаткові заняття. Обов'язкові заняття, або як їх іще називали «уроки», проводилися з постійним складом студентів, в межах чітко відведеного часу, відповідно до розкладу. За своїм видом вони були теоретичними і практичними. Теоретичні заняття проходили у формі лекцій, які читалися для студентів усього курсу чи потоку. Практичні заняття проводилися з групами студентів, які закріплювалися за викладачами на весь період навчання. Розподіл студентів за групами здійснювався на початку навчального року з урахуванням статі, стану здоров'я, фізичної підготовленості, спортивної спеціалізації та власного бажання. Поєднання теоретичних і практичних видів обов'язкових занять давало можливість вирішувати ряд освітньо-розвивальних та виховних завдань.

За структурою обов'язкові навчальні заняття з фізичного виховання поділялися на три частини: підготовчу, основну та заключну. Тричастинна структура уроку дозволяла проводити його на рівні існуючої методики та оптимальних фізіологічних навантажень, що позитивно впливало на організм студентів і сприяло досягненню бажаних функціональних змін. Подальшого вивчення потребують факультативні заняття з фізичного виховання у педагогічних інститутах України протягом досліджуваного періоду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Наумов Б. А. Физическое воспитание в высшей школе: метод. пособие для студентов и преподават. / Б. А. Наумов. – Л.: ГДОИФК им. П. Ф. Лесгафта, 1962. – 142 с.
2. Пашковский Н. Ф. К вопросу о принципах построения урока по физическому воспитанию в вузе / Н. Ф. Пашковский // Вопросы физического воспитания студентов. – 1966. – № 3. – С. 11–22
3. Положение и программы по физической культуре. – М., 1948. – 84 с.
4. Программа «Физическое воспитание студентов высших учебных заведений». – М.: Высшая школа, 1963. – 72 с.
5. Теория и методика физического воспитания: учеб. пособ. для ин-тов физ. культуры / [под ред. Л. П. Матвеева, А. Д. Новикова]. – М.: Физкультура и спорт, 1976. – 256 с.
6. Теория и методика физического воспитания: учеб. пособ. для студентов фак. физ. воспитания / [под ред. Б. А. Ашмарина]. – М.: Просвещение, 1979. – 360 с.
7. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі ЦДАВО України), ф. 166, оп. 15, спр. 1487, 142 арк.
8. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 3374, 116 арк.
9. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 4637, 114 арк.

Abstract. The article is devoted to historical and pedagogical analysis of compulsory PE classes types and structure applied in educational institutions of Ukraine in the second half of 40-ies – 80-ies of the XX century. Compulsory PE classes, both theoretical and practical, proved to be held with a constant number of students within the frame of the time scheduled. According to the structure compulsory PE classes were divided into three parts: introductory, essential and final.

Key words: *Physical Education (PE), Pedagogical institutes, compulsory PE classes, types of classes, the structure of classes.*

Виды и структура обязательных учебных занятий по физическому воспитанию в педагогических институтах Украины (вторая половина 40-х – 80-е гг. XX ст.)

Е. Г. Евтушенко

Аннотация. Статья посвящена историко-педагогическому анализу видов и структуры обязательных учебных занятий по физическому воспитанию, которые применялись в педагогических институтах Украины на протяжении второй половины 40-х – 80-х гг. XX ст. Установлено, что обязательные занятия проводились с постоянным составом студентов, в рамках четко отведенного времени, согласно расписания. По своему виду они были теоретическими и практическими. По структуре обязательные учебные занятия по физическому воспитанию делились на три части: подготовительную, основную и заключительную.

Ключевые слова: *физическое воспитание, педагогические институты, обязательные учебные занятия, виды занятий, структура занятия.*